

KALKINPOLTTO KOTITEOLLISENA SIVUELINKEINONA VIMPELISSÄ

Raija Ylönen

Vimpeliläiset torpparit ja sittemmin itsenäiset maanviljelijät harjoittivat kalkinpolttota noin sadan vuoden ajan sivuelinkeinonaan maataloustöiden ohella. Alun-alkaan pienessä määrin harjoitettu kotiteollisuuden haara koki lyhyen, mutta tuottoisan kukoistuskauden sotia seuranneen jälleenrakennuskauden aikana. Kalkkia poltettiin tuolloin ympäri vuoden ja aikaisemmin vain naapuripitäjiin suuntauneesta kalkkikaupasta kehittyi polttajien, kalkin välittäjien ja rakennuttajien välinen verkosto, joka ulottui Pohjanlahden rannikolle asti. 1950- ja 60-luvulla tehdasvalmisteisen rakennuskalkin tultua markkinoille, kävi runsaasti työvoimaa ja polttopuita vaatinut perinteinen kalkinpoltto vähitellen kannattamattomaksi. Vaikka tuotanto laajentuikin välillä lähes teollisiin mittasuhteisiin, säilytti se viime vaiheisiin saakka kansanomaisen leiman ja perinteisille työyhtiöille tyypillisiä piirteitä.

Kalkinpolttota Västerpakassa 1927. Kuva: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos.

Kalkinpolton dokumentointia

Kansatieteellisessä kirjallisuudessa kalkinpolto on usein jäänyt muiden kotiteollisuuden haarojen varjoon ja vain lyhyelle maininnalle sivuelinkeinojen yhteydessä.¹ Vimpeliläinen kalkinpolto on kuitenkin varsin kattavasti dokumentoitu vuosikymmenien saatossa. Ensimmäinen kansatieteellinen taltiointi aiheesta tehtiin tiettävästi 1920-luvulla Samuli Paulaharjun toimesta.² Merkittävimmät dokumentit sotia edeltäneestä kalkinpoltoista ovat kuitenkin eteläpohjalaisen osakunnan keruuretkellään vuonna 1931 ottamat valokuvat ja F.A. Luukon retkellä taltioitun aineiston pohjalta laatima artikkeli.³

Sotien jälkeen on Vimpelissä tehty aiheesta kaksi haastattelututkimusta, joista ensimmäinen Aarne Lammen toimesta vuonna 1959. Lampi laati aineiston pohjalta kansatieteen opinnäytetyön, jonka hän julkaisi artikkelina muutamaa vuotta myöhemmin.⁴ Viimeisin taltiointi on Museoviraston rakennushistorian osaston toimesta suoritettu viidentoista kalkinpolttajan haastattelu, joka toteutettiin kalkkiuunien inventoinnin yhteydessä vuonna 1995.⁵ Näihin haastatteluihin on tallennettuna viimeisen kalkinpoltoa harjoittaneen sukupolven omakohtainen tietämys polton eri työvaiheista ja näkemys kalkin tuotannon kokemasta lyhyestä huippukaudesta sekä sitä seuranneesta vähittäisestä hiipumisesta. Jollei toisin mainita, perustuvat tämän artikkelin tiedot vuoden 1995 haastatteluihin.

Äkkikivestä muurauslaastiksi

Kalkinpoltoa harjoitettiin maataloustöiden ohella muutaman osakkaan, yleensä naapurusten tai sukulaisten muodostamissa työporukoissa. Eri työvaiheista, joita olivat kalkkikiven louhinta, uunin kutominen ja polttaminen, vastattiin yhdessä. 1900-luvun alkupuolelle asti osakkaista käytettiin nimityksiä miestyöntekijä ja hevostyöntekijä, joista edellinen hankki poltettavat kivet ja polttopuut sekä vastasi poltosta, jälkimmäisen vastattua kivien sekä puiden kuljetuksesta uunille ja valmiin kalkin myymisestä.⁶

Kalkkilouhokset sijaitsivat muutamaa esiintymää lukuun ottamatta valtionmaalla, mistä johtuen louhinnan edellytyksenä oli metsänhoitajalta lunastettu kivilupa. Myös polttopuita, joita yhden uunillisen polttamiseen tarvittiin 150–250 kuutiota, sai lupaa vastaan hakea valtionmetsistä, mutta kalkinpolton ollessa vilkkaimmillaan uuneissa paloi kaikki saatavilla oleva puutavara.

Räjähteiden yleistymiseen asti kiven louhinta kalkkikalliosta tapahtui tulen avulla. Kallion kuumeneminen kesti pitkään ja vaikka lohkareiden irtoamista yritettiin jouduttaa kylmän veden avulla, työ eteni hitaasti.⁷ 1930-luvulla yleistyneiden räjähteiden myötä louhinta nopeutui, mutta samalla lisääntyivät työhön liittyneet vaaratilanteet. Vakavampia onnettomuuksia ei kuitenkaan muisteta tapahtuneen Vimpelin seudulla – siitäkin huolimatta, että nallit oli tapana kiinnittää syytyslankaan puremalla.

Kiven laatu vaihteli saman louhoksen alueella ja talteenotettu kivi valikoitiin siksi huolellisesti. Kokemuksen kautta polttajat oppivat päältä päin erottamaan hyvälaatuisen, ns. äkkikiven, huonolaatuisesta räkäkivistä. Jälkimmäisen käyttöä vältettiin, koska siitä ei kivessä olevien epäpuhtauksien takia saanut hyvälaatuista kalkkia.

Uunien panostaminen aloitettiin kun vähintään neljännes poltettavista kivistä oli louhittu. Työ aloitettiin tulipesien rakentamisella eli kutomisella, joka oli polton onnistumisen kannalta ehkä ratkaisevin työvaihe. Tulipesien seinät ladottiin laakamaisista, niinsanotuista sivukivistä, ja katto puolestaan kiilamaisista kaatokivistä, jotka puista tukea vasten ladottiin kahteen kerrokseen holvimaiseksi katoksi. Menetelmänä kutominen ja siihen liittynyt terminologia säilyivät muuttumattomina ja vielä 1960-luvulla tulipesät tehtiin samalla tekniikalla kuin viime vuosisadan puolella. Kutomistaitoa myös arvostettiin polttajien keskuudessa.

Kun tulipesät oli saatu valmiiksi panostettiin uuni siten, että suurimmat lohkareet pyrittiin sijoittamaan uunin keskelle. Kivien sijoittelulla ei polton onnistumisen kannalta ollut merkitystä, mutta lämmön nousua voitiin edistää asettelemalla kivet kapeampi pää

alaspäin. Samalla kun uunia täytettiin, ladottiin etumuuria, jonka tekeminen oli toinen tarkkuutta vaatinut työvaihe. Etumuri piti tehdä sisäänpäin kaarevaksi ja asetella kivet siten, etteivät ne lämmitessään ja laajetessaan pullahtaisi ulos. Kuten tulipesät myös etumuri saattoi polton aikana romahtaa alas, mikä olisi pilannut polton ja vaarantanut polttajien turvallisuuden.

Uunin polttaminen eli kalkkikiven kypsyminen kesti polttopuiden laadusta riippuen keskimäärin 6–7 päivää. Polttoajan muistetaan venyneen kolmeenkin viikkoon,⁸ mutta uuneihin rakennettujen arinarautojen myötä kalkin kypsyminen ei juurikaan kestänyt viikkoa kauempaa. Tänä aikana piti polttopuita lisätä yhtenäen tulipesiin ja huolehtia siitä, että tuli paloi yhtäjaksoisesti kovalla kuumuudella. Polttovuorot oli jaettu 8–12 tunnin jaksoihin ja etenkin yövuorossa joutui polttaja vastaamaan uunista yksinään. Tulipesien täytöltä liikenä aikaa korkeintaan kahvipannullisen keittämiseen.

Liekkien ilmestyminen uunin katolle oli merkki siitä, että kalkki uunin takaosassa oli kypsynyt ja kuumuutta alettiin silloin ohjata kohti uunin etuosaa peittämällä kypsiä, läpipalaneita kohtia vedestä ja kalkista sekoitetulla kalkkirapilla. Peittäminen tapahtui uunin harjalta käsin käyttämällä pitkävarista lapiota. Näin edettiin kunnes liekit paloivat uunin etuosassa ja viimeisenä uunin etumuurissa tulipesien suulla.

Uunin jäähtyminen kesti polton onnistumisesta ja vuodenajasta riippuen parista vuorokaudesta viikkoon. Kypsän kalkin sekaan jäänyt palamaton eli raaka kalkki ja lämmin sää pidensivät jäähtymisaikaa. Niin pian kun jäähtynyttä kalkkia saattoi käsitellä, aloitettiin uunin tyhjentäminen. Kalkki lapioidiin uunissa noin sadan kilon puulaatikoihin, jotka punnituksen jälkeen tyhjennettiin kuorma-auton lavalle.

Teknisiä uudistuksia

Kalkin tuotannon huippukausi näyttää Vimpelissä olleen 1940-luvun lopulla, lyhyen mutta intensiivisen noin viiden vuoden ajan. Sotia seurannut jälleenrakentaminen lisäsi muurauksalkin tarvetta, mikä vaikutti uunien kehittämiseen ja kerralla poltettavan

kalkkimäärän kasvuun. Myös kuorma-auton yleistyminen vaikutti osaltaan tuotannon kasvuun ja tuotanto-organisaation muutokseen.

Tuotannon kasvusta huolimatta uunin malli, edestä avoin maa-uuni, säilyi muuttomattomana, eikä tehokkaampaa uunia kehitetty. Sylinteriuuneja jäljitellyttä ns. pönttöuunia, jossa etumuurikin oli tehty palamattomasta kivistä, tosin kokeiltiin Vimpelissä, mutta vain muutaman kerran. Tuotannon kannalta merkittävin muutos uunin rakenteessa oli arinarautojen lisääminen tulipesiin 1940-luvulta alkaen. Arinaraudat edistivät lämmön nousua ylöspäin ja mahdollistivat siten korkeampien uunien rakentamisen. Niiden myötä myös hiilien poistaminen tulipesistä helpottui ja poltoaika lyheni. Viime vaiheessa tulipesien suulla ja uunin katolla käytettiin peltejä ja vedon parantamiseksi kehitettiin traktorilla pyöritettävä ilman lietsoja. Arinarautojen ja tuotannon kasvun myötä uunien koko kasvoi ja poltetun kalkin määrä lisääntyi alkuaikojen muutaman tuhannen kilon tuotosta keskimääräiseen 30–40 000 kilon tuotoon. Suurimmat uunit tuottivat kalkkia 70 000, jopa 100 000 kiloa.

Tuotannon organisaatio

Kalkinpoltoa harjoittaneiden työporukoiden organisaatio säilyi vanhakantaisena viimevaiheisiin saakka. Polttoja harjoitettiin vielä 1950- ja 60-lukujen taitteessa muutaman osakkaan muodostamissa työhtiöissä, joissa työ ja tulokset jaettiin tasan osakkaiden kesken.⁹ Polttovaiheessa palkattiin toisinaan apulaisia päiväpalkkaa vastaan. Mikäli kalkkia poltettiin perhepiirissä, ulkopuolisia palkattiin harvemmin ja eri työvaiheet olivat sidoksissa muihin maataloustöihin.

Kalkin tuotannon kasvun myötä osa polttajista erikoistui tiettyyn työvaiheeseen, kuten kivien louhimiseen tai tulipesien kutomiseen, mutta merkittävimmän muutoksen koki kalkkikauppaan liittynyt organisaatio. Viime vuosisadan puolella ja tämän vuosisadan alussa kalkinpolto oli vähäisempää ja myynti epävarmempaa. Usein jo uunilla sammutettu kalkki varas-

toitiin kalkkilatoihin tai sitä lähdettiin kaupittelemaan eri puolille maakuntaa muuraamiseen, rappaamiseen, maanparannusaineeksi pelloille, nahan parkitsemiseen ja pienemmissä määrin myös lääkkeeksi hyväuskaisille.¹⁰ Sotia seuranneen jälleerakennuskauden myötä kalkinmyynti keskittyi isommille rakennustyömaille. Myynnin keskittyminen ja kuorma-autojen yleistymisen kalkin kuljetuksessa vaikuttivat erityisten kalkin välittäjien syntyymiseen 1940-luvun lopulla. Välittäjät eivät itse välttämättä osallistuneet polttoon, vaan autoilijoina kuljettivat kalkkia uuneilta rakennustyömaille. Kaupoista sovittiin etukäteen ja kalkin valmistuttua välittäjät ostivat kalkin polttajilta ja myivät sen eteenpäin rakentajille. Polttajien ei enää tarvinnut sammuuttaa kalkkia itse eikä varastoida sitä kalkkilatoihin, jotka siten vähitellen hävisivät seudun rakennuskannasta.

Pienimuotoista kalkkiteollisuutta alkoi seudulle syntyä vasta 1940-luvun lopulla tieyhteyksien ja kuljetusvälineiden mahdollistettua laajemman toiminnan. Toimintaa yritettiin yhtiöittää Vimpelissä ja naapurikunnassa Alajärvellä, mutta suurten kalkkitehtaiden aloittaessa samaan aikaan halvemman tehdastekoisien kalkin tuotannon, alkoi kotiteollisen kalkin aika olla ohi. Kumpikaan paikallisista yhtiöistä Vimpelin Kalkki Oy tai Alajärven Kalkki Oy eivät menestyneet. Suurimpana haittana niillä oli kivimurskaamojen tehottomuus ja kalkin tuotanto jäi siten molemmilla vähäiseksi.¹¹

Kansanomaisen kalkinpolton sammuminen

Kotiteollisen kalkin tuotantoon Vimpelissä vaikutti ratkaisevasti tehdasvalmisteisen rakennuskalkin myyntiintulo. Muurarien

keskuudessa hyvän maineen saavuttanut Vimpelin itsepolttettu kalkki ei pystynyt kilpailemaan hinnassa tehdasvalmisteisen rakennuskalkin kanssa, kun kustannuksiin vaikuttivat puutavaran kohonnut hinta ja työvoiman tarve. Myös Paraisten Kalkin toiminnan aloittaminen Vimpelissä vuonna 1949 vaikutti välillisesti kotiteollisen kalkin tuotantoon. Vaikka tehdas valmistikin vain jauhettua maatalouskalkkia, rajoitti sen toiminta louhintalupien saantia alueella. Vimpelin seudulle omintakeinen kalkinpolto alkoi siten vähetä 1950- ja 1960-luvun kuluessa ja nykyään kalkkia poltetaan maauneissa enää näytösluontoisesti tai erikoistilauksesta. Useamman sukupolven aikana kokemuksen kautta hankittu tieto ei enää välity seuraavalle sukupolvelle ja kalkinpolttamisen taito unohtunee vähitellen.

Kirjoittaja valmistelee aiheesta jatkotutkimusta.

¹ Esim. Talve Ilmar. Suomen kansankulttuuri. Mänttä 1990. s. 98.

² Museoviraston kuva-arkisto: Samuli Paulaharju (Vimpeli 3490: 4207).

³ Museoviraston kuva-arkisto: Eteläpohjalaisen osakunnan kokoelma (1971: 219–223); Luukka, F.A. Kummitus ja kalkinpolto. Kotiseutu 1935, vihko 3. Helsinki 1935.

⁴ Museovirasto, kansatieteen käsikirjoitusarkisto: Lampi, Kansanomaista kalkinpoltoa Etelä-Pohjanmaan järvisedulla, seminaariesitelmä 1959 (No 301); Lampi Aarne. Kansanomaista kalkinpoltoa järvisedulla. Kytösavut IX. Seinäjoki 1962.

⁵ Museovirasto, kansatieteen käsikirjoitusarkisto: Ylönen, Äkkikivistä muurauslaastiksi, kalkinpolttajien haastattelu Vimpelissä ja Alajärvellä 18.–29.9. 1995.

⁶ Lampi 1962, s. 157.

⁷ Lampi 1962, s. 157.

⁸ Luukka 1935, s. 135.

⁹ Vrt. Viikuna Kustaa. Kansanomaiset työseurat. Eripainos Historian Aitta IX:stä. Jyväskylä 1939. s. 57.

¹⁰ Lampi 1962, s. 161–163; Luukka 1935, s. 136.

¹¹ Orajärvi Eero & Hyytiäinen Antti. Kalkin louhinta. Luoma-ahon kyläkirja 1 (toim. Timo T. Luoma-aho). Jyväskylä 1991. s. 175–177.